

Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen Mi? Bir Anlama Denemesi

Mehmet Ali Türkmenoğlu^{a, b}

Özet

İslam devletlerinde vakıflar, toplumun sosyal, iktisadi, kültürel ve dini açıdan şekillenmesinde öncü olmuştur. Menkul, gayrimenkul ve hatta para vakıflarıyla önemli miktarda gelirler elde edilirken; bu gelirler halk için kullanılmıştır. Temeli İslamiyet'in ilk dönemlerine dayanan bu kurumlar, Osmanlı Devleti döneminde gelişimini tamamlamıştır. Bu süreçte yapılan icraatlarda ve işleyiş usullerinde de değişiklikler olabilmektedir. Bu değişikliklerden en önemlisi de diğer İslam devletlerinde görülmemiş olan ve Osmanlı döneminde ortaya çıkan para vakıfları olmuştur. Para ekonomisinin gelişmeye başlamasıyla ortaya çıkan bu olgu ilk olarak cevaz tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu kurumlar gerçekte ilk bankalar olup faizli çalışan kurumlar mıdır? Yani kayıtlarda geçen 10'u 11'den borç vermek çoğu iktisatçının anladığı gibi yüzde on faizle borç vermek midir? Yoksa bu işlem kısaca peşin alıp vadeli satma olarak tanımlanabilecek bir ticaret midir? Doğrusunun bu ikincisi olduğunu belirten birçok İslam bilgini bu uygulamanın İslam şeriatına uygun olduğu yönünde fetva vermişlerdir. Böylece İslam devletinde bankacılığın temelleri atılmış, insanların tefecilerin baskısından kurtarılmış olduğu ifade edilmiştir. Vakıfların devlet tarafından desteklenmesi ve belli süreçlerde denetlenmesi, bu kurumların uzun ömürlü olmasını sağlarken insanların bu müesseselere güvenmesini de sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Para Vakfı
Vakfiye
Faiz
Borç Verme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.02.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1069736

Money Foundation: Religious Interest? Blessed Debt? A Trial Of Understanding

Abstract

In Islamic states, foundations have been pioneers in shaping the society in terms of social, cultural, religious and economic aspects. While a significant amount of income is obtained with securities, real estate and even cash foundations; These revenues were used for the public. These institutions, which are based on the first periods of Islam, completed their development with the Ottoman Empire. There were also changes in the practices and operating procedures in this process. The most important of these changes was the money foundations that were not seen in other Islamic states and that emerged with the Ottoman Empire. This phenomenon, which emerged with the beginning of the development of the money economy, first brought with it the discussion of permissiveness. Are these institutions actually the first banks and interest-based institutions? In other words, is it to lend at 10 percent interest, as most economists understand it? Or is this a trade that can be briefly described as buying in cash and selling on a forward basis? Many Islamic scholars, stating that this is the second one, have issued a fatwa that this practice is in accordance with Islamic Sharia. Thus, the foundations of banking were laid in the Islamic state, and it was stated that people were freed from the pressure of moneylenders. The support of the foundations by the state and their supervision in certain processes ensured the longevity of these institutions and also made people trust these institutions.

Keywords

Monetary Foundation
Foundation Charter
Interest
Lending

About Article

Received: 07.02.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1069736

^a maliturkmenoglu@harran.edu.tr

^b ORCID: 0000-0001-8826-6572.

1. GİRİŞ

Bir insan vakıf evinde dünyaya gelir, vakıf okulunda eğitimini alır, vakıflar yoluyla ihtiyaçlarını giderir, vakıfların kurduğu iş yerinde çalışır, öldüğü zaman vakıflar yoluyla cenazesi kaldırılır ve vakıf mezarlığa gömülürdü. (Turgut, 2020, s.20) Bu tespit, vakıfların günlük hayatımızda ne denli yer aldığını oldukça sade fakat bir o kadar da kapsamlı bakış açısıyla anlatmıştır. Bu çerçeveden hareketle, incelenen vakıfların da mahalle halkının günlük yaşamlarının bir parçası ve doğal sonucu olarak ihtiyaç hissedildikçe kurulduğu anlaşılmıştır. (Gürsoy, 2015, s. Önsöz iv) Bu çalışmada vakıf müessesesinin ortaya çıkışı, gelişimi gibi konulara genel hatlarıyla değinilmiş; Mehmet Emin Üner'in "*Aynıyla intifa olunmayan vakıflar*" olarak nitelendirdiği para vakıflarının kuruluşu ve diğer aşamalarına ağırlık verilmiştir. (Üner, 2015, s.774). İlk bölümde para vakıflarının yaşadığı cevaz sorunu ele alınmıştır. Para vakıflarında ticari iştirakler ve taşınmazların kiralanması yöntemi değerlendirilmiştir. İkinci bölümde para vakıflarının uğradığı şekiller ele alınmıştır. Son bölümde para vakıflarının işletim koşulları; yönetim ve teftişi, tahsilat yöntemleri, alınan teminatlar, vakıfların harcamalarına yer verilmiştir.

Temelinde hayır yapma amacı olan vakfın iktisadi bir fonksiyonu da mevcuttur. Yani hem akar hem hayrat amaçlı olan bu yapı, toplumu iktisadi açıdan da etkileyen bir müessesedir. Para vakıfları da bu ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulmuş yapılardır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan para vakfı tabirinin Osmanlı dönemindeki karşılığı vakfın kuruluş amacını yansıtır şekilde medrese vakfı, mescit vakfı ya da avarız vakfı gibi tanımlamalardır. Para vakıfları sosyal hizmetleri ifa için oluşturulmuş, bilinen diğer vakıflardan farklılık arz etmektedir. Diğer vakıflar gibi toplumsal ihtiyaçları karşılamalarının yanında işlettikleri ve kâr elde ettikleri bir sermayeleri bulunmaktadır. Aslında bu durum bir ihtiyaçtan doğmaktadır. Çünkü faiz Kur'an-ı Kerim'de kesin bir şekilde yasaktır. Böyle bir ortamda finansman ihtiyacının karşılanması için bulunan meşru çözüm ise para vakıfları olmuştur. (Akgündüz, 2013, s.8)

Mal ve arazi vakfedemeyecek güçteki insanlar küçük birikimlerini para vakıfları sayesinde vakıf haline dönüştürebilmektedir. Bazen vakfedilen parayla gayrimenkul alınması şartı koşulmuştur. (Turgut, 2020, s.26) Nitekim vakfiyelerde, imkânı olanlar tarafından vakfedilen mal ve mülkün yanında daha mütevazı birikim sahiplerinin nakit para ile mevcut vakıflara katıldığı görülmüştür. Vakıflar da amaçları ve vakfiyelerde yazılanlar doğrultusunda vakfedilen paraları ihtiyacı olanlara sunarak elde edilen kâr ile anaparaya dokunmadan gerekli harcamaları yapmıştır. Böylece hayır kurumları işlevine devam ederken ihtiyaç sahiplerinin maddi problemlerine de çözüm bulunmuştur. (Gürsoy, 2015, s.7-8)

Para vakıfları Osmanlı fıkıh ulemaları tarafından çokça tartışılmalı bir konu olmuştur. Çünkü sadece Osmanlı'da değil tüm İslam âleminde faiz, gayrimeşru karşılanmaktadır. Bu nedenle para vakıfları Osmanlı'dan önce İslam devletlerinde uygulanmamıştır. Özellikle Osmanlı fıkıhçıları tarafından sık sık tartışma konusu olan para vakıflarıyla ilgili şu sorular akla gelmektedir: Faizli dindarlık mı? Hile-i Şer'iyeye mi? Helal ticaret mi? Tayyip kazanç mı? Bu çalışmada özellikle iktisat ve ilahiyatçıların alanına giren bu tartışmaların yanında para vakıflarının işleyiş ve işleyişte karşılaşılan sorunlar ile bunların nasıl çözülmeye çalışıldığı konularına öncelik verilmiştir.

Para vakıfları sadece ekonomik faaliyetlerde değil günümüz bankacılık sisteminde olduğu gibi ihtiyaç dâhilinde de devreye girmiştir. Kurulan eytam vakıfların ve diğer fonların yanında özellikle olağanüstü durumlarda alınan "Avarız" vergisini ödemek için para vakıflarından

yararlanılmıştır. Vakıfların, toplumsal ve dini dayanışmanın yanında iktisadi yardımlaşma duygusunu da ön plana çıkardığı görülmüştür. İslam âleminde faizin yasak olması ve insanların kredi talebini azaltma girişimleri para vakıfları sayesinde gerçekleşmiştir. Bu vakıfların devamı için gereken kâr durumu, hukuken faiz sayılamayacak bir çerçevede tanımlanmış bu sayede olumsuz düşünceler engellenirken para vakıflarına rağbet artmıştır. (Genç, 2014, s.29)

2. PARA VAKIFLARI: CEVAZ TARTIŞMALARI

Fıkıhta vakıf kavramı, “bir malın kazancını insanlara bırakıp Allah’ın malı hükmüne koyarak temlik ve temellükten sonsuza kadar men etmektir” şeklinde tanımlanmıştır. (Bilmen, 1971, s.155) Vakfa benzeyen yapılar, Doğu ve Batı Roma’da görülmüşse de vakfın İslam dini temelinde şekillenmiş olan bir müessese olduğu görüşü ilim âleminde genel bir kabul görmüştür. (Turgut, 2020, s.20, 23; Gedikli, 2012a, s.32) Hz. Muhammed’den (SAV) rivayet edilen “Aslını elinde tut, meyvesi yani gelirini hayır yoluna sarf et” hadisinin İslâm’da vakıf için ilk işaret olduğu kabul edilir. (Buhârî, 2008, s.654; Yediyıldız, 2012, s.479-486)

Vakıflar, Türk-İslam devletlerinin toplumsal yaşamında etkili olmuş; ibadethanelerin, medreselerin, zaviyelerin, şifahanelerin, imarethanelerin inşa edilmesi, bakımı, ihtiyaçlarının giderilmesi onlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Vakıfların hedefleri; sadece muhtaçlara yardım edilmesinin ötesinde dini hizmetlerin görülmesi, fethedilen yerlerde Türk-İslam kültürünün benimsetilmesi, askeriyein teçhiz edilmesi, metruk mahallerin şenlendirilmesi gibi çalışmalar da yapılması olup, bu çerçevede kamu yararına faaliyetler de sürdürmüşlerdir.

Manevi duyguların tatmini için de oluşturulan bu kurumlar genelde kabul görmüşse de para vakıfları eleştirilere maruz kalmıştır. Para vakıfları, özellikle Osmanlı fıkıhçıları tarafından sık sık tartışma konusu yapılmıştır. Bu ihtilaflar genellikle Rumeli Kazaskeri Çivizâde Mehmed Efendi’nin para vakıflarının yasal olmadığını söyleyip yasaklar getirmesiyle başlamıştır. Azledilen ilk şeyhülislam olan Çivizâde’nin para vakıflarıyla ilgili görüşüne karşı tepki gösteren ve bu vakıfları savunan Ebüssuûd Efendi olmuş; görüşleri doğrultusunda para vakıflarının fermanla serbest olması sağlanmıştır. Ebüssuûd Efendi, geçmiş âlimlerin düşüncelerinden de faydalanarak cevazını ispatlamaya uğraşmıştır. 1534 senesinde ölen İbn. Kemal, meseleyi İmam Züfer’e dayandırarak para vakıflarının meşru olması gerektiğini vurgulamıştır. (Özcan, 2000, s. 31) Vakfedilen malın yangın gibi sebeplerle tahrip olabileceğini; ancak para vakfının böyle bir riskle karşı karşıya kalmayacağını belirtmiştir. Böylece teb’id özelliği (vakfın ebedi olması) olmadığı görüşüne karşı çıkmıştır. Balı Efendi’nin mektuplarında da cevaz durumuyla ilgili bilgiler mevcut olup olumsuz bir görüş belirtilmemiştir. Ebüssuud’dan önceki şeyhülislam Fenarizâde Muhyiddin Efendi de bu tartışmalara dâhil olmuş ve para vakfının cevazı mucibince karar bildirmiştir. (Özcan, 2003, s.28-30, 32-33, 38-45; Yediyıldız, 2003, s.143; Kurt, 2015, s.29-44, 48).

Birgivî ise Çivizâde ile benzer görüşlerde bulunmuş; para vakıflarının faize neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca vâkıfın vefatında varislerine intikal etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Paranın muamele-i şer’iyye ile işletilmesinin nahoş olduğunu söyleyerek; doğrudan riba (faiz) talep ederek dinin sömürüldüğüne vurgu yapmıştır. Aynı risalede, vakfın geçerliliğine binaen zekâtın ödenmemesi, mütevellilerin cahil olmasından dolayı yaptıkları karz işleminin ribaya neden olduğunu söylemiştir. Risalede para vakıflarının meşru varlığı sorgulanırken bazı olumsuz sonuçlarına da değinilmiştir. Ancak ne var ki Ebüssuûd Efendi’nin görüşlerinden sonra oluşan tartışmalar pek etkili olmamış, Ebüssuûd Efendi’nin görüşlerine uygun olarak

verilen fermanla kurulan para vakıfları bir ihtiyacı karşılamış olmasının da verdiği toplumsal karşılıkla varlığını ve gelişimini artırarak sürdürmüştür. (Özcan, 2003, s.47-50; Yediyıldız, 2003, s.119-120; Günay, 2012, s.475-479)

Tartışmaların geneline bakıldığında devletin ve toplumun yararına gibi gözükten para vakıflarına âlimler tarafından da desteklenen görüşlerle cevaz verilmiştir. İslam hukukunda “vakfu’n-nukûd” şeklinde belirtilen para vakıfları, kişinin hayır amaçlı olarak parasının bir kısmını vakfa bağışlaması anlamında kullanılmıştır. İnsanların kolay ve makul oranlarda borç para bulma gereksinimleri bu kurumların oluşmasına vesile olmuştur. Mustafa Akdağ’a göre (1999, s.178-180), bu vakıflar sayesinde tefecilerin faaliyetleri önemli ölçüde sınırlanmıştır. Para vakıflarına, klasik vakıflardaki gibi belli bir taşınmazın yerine para vakfedilirdi. Para, Hanefi mezhebinde vakfedilebilecek şeylerden görülmüştür. Para vakıflarından elde edilen krediler muamele-i şeriye’ye göre kullanılmıştır. (Çizakça, 1993, s.71)

Muamele-i şer’iye ile yapılan faaliyetler, ulemanın bir kısmı tarafından eleştirilmiş; ancak Ebüssuûd Efendi caiz olduğunu belirtmiştir. Çünkü yetimin veya vakfın malını veli ya da müteveli bir kimseye kârsız veremez. Faizin haram olması neticesinde resmi ticaret anlaşması gerçekleştirilip menfaatler korunmuştur. Bu sistemde örneğin; Trabzon tacirleri keten bezini üretenden parayla satın alarak malları gemiyle İstanbul’a aktarıyor, tacirler ödemeyi bir sonraki sene gerçekleştiriyordu. Bu durumda vakıf, ücreti peşin vererek 100 liralık keten alıyor, bunları tacirlere bey’ ediyor, tacirler de sonraki sene bezin ücretini 110 lira olarak vakfa ödüyordu. Bu sistemi Osmanlı fıkıhçısı Ebüssuûd Efendi faiz olarak görmemiş ve caiz olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti de kadıların Hanefi hukukunda sahih görülen anlayışa göre karar, müftülerin de Hanefi hukukunda sahih görülen düşüncelere göre fetva vermesini kabullenmesinden dolayı para vakıflarını resmileştirmiştir. Nakit paralar muamele-i şer’iye yöntemi ile işletildiğinden uygulama ile ulaşılan kazanca İslam hukukçuları kâr demiştir. (Kurt, 2015, s.37-44, 67, 214-217; Türkmenoğlu, 2016, s.210-211.) Fıkıhçılara göre bu sistem faiz gibi görünse de faiz yerine koyulmayıp yapılan işlemde kazanılan kâr ifade ediyordu. Bu mesele kanunnamelerde de yer almış; “muamele-i şer’iye ideler, onu on birden ziyade itdürmeyeler ve şer’i muamele itmeden kat’an riba itdürmeyeler” şeklinde belirtilerek muamele-i şer’iyenin faizden ayrı olduğu aktarılmış; ilkinin resmi ikincisinin gayri resmi uygulama olduğu vurgulanmıştır. (Cin vd. 1990, s.42-43; Bulut, 2014, s.34; Kurt, 2015, s.77)

Ancak bu sistemi günümüzde bazı tarihçiler ve iktisatçılar riba olarak görmüştür. Örneğin Barkan’a göre uygulanan sistem %10 faiz ile borçlanma ile aynı anlama gelmektedir. (1988, s.129) Bu açıdan bakıldığında Osmanlı toplumu fâiz ile borç para alışverişini sıkça kullanmıştır. Farklı zamanlarda Osmanlı’yı dolaşan yabancı seyyahlar da bu konuyla ilgili olarak “Osmanlı’da faiz kesinlikle kabul edilmez ama söz konusu vakıflar ve küçükler ise buna izin vardır” (Ricaud, 2012, s.181) diyerek görüşlerini belirtmişlerdir. Yediyıldız’a göre de İslam’da faiz haram olarak belirtilmiştir. Ancak içinde bulunulan zamanın insanları, ahlaki-zihni ve içtimai-iktisadi yapı yüzünden nakdi paralarını bu yol ile işletmek mecburiyetinde kalmıştır. (Yediyıldız, 2003, s.199) Neşet Çağatay’ın ise ribanın (burada ribayı ilk olarak yasaklanan kat kat faiz almak şeklinde ele alıyor olmalı) haram olduğu, normal faizin haram olmadığı yönünde bir görüşü olmuştur. (Turgut, 2020, s.23)

Borç- faiz ilişkisi arşiv belgelerinde de mevcuttur. Bazen örneğin %10 fâizle borç para verilmişse bu durum, “On’u onbir’den borç verdim” gibi ifade edilmiştir. (Ercan, 2001, s.223-224) Şevket Pamuk; para vakıflarını, nakitle kurulan ve borç vererek elde ettikleri fâiz ile hedeflenen uygulamaları gerçekleştirmeye uğraşan müesseseler olarak belirtmiştir. Pamuk,

“Hâkim karşısına çıkan şahıslar fâiz sistemini saklama ihtiyacı duymamış ve hukukî engellemeleri geçmek amacıyla herhangi bir hileye yönelmemişlerdir.” ifadesini kullanarak para vakıflarının meşruiyet kazandığına vurgu yapmıştır. (1993, s.86)

Bahsedilen kazanç payını faizden ayıran noktalardan biri % 10 oranının olmasıdır. Bu oranın geçilmesi durumu riba şeklinde değerlendirilmiş ve mahkemede kadı tarafından da geçersiz sayılmıştır. Bu konuda verilmiş emirler de mevcuttur. Mesela 26 Ramazan 1018 tarihinde Diyarbakır beylerbeyine ve Çüngüş kadısına gönderilen emirde işlemlerde onu on bir buçuk kuruştan fazla muameleye ruhsat olmadığı halde bu yola başvuran Murahabacıların aldıklarının hesap edilerek mahkemece geri alınması emredilmiştir. (BOA., DVNSMHHM, 78, 2065) Yine 15 Zilkade 1018 tarihinde Alacahisar beyine ve livada bulunan kadılara gönderilen başka bir emirde de Murahabacılardan onu on bir buçuktan fazla oranla işlem yapanların tesbit edilerek cezalandırılmaları istenmiştir. (BOA., DVNSMHHM, 78, 1997) Osmanlı tebaası da onu on bir buçuğa kadar oranla olan işlemleri olağan karşılamış olmalı ki bunun haricinde konuyla ilgili herhangi olumsuzluk durumunda kadıya başvurmuşlardır. Belgeler incelendiğinde bunun çok sayıda örneği ile karşılaşılabılır. Mesela Gelibolu kadısına verdiği borca karşılık onu on bir buçuktan fazla nakit talep eden yeniçeri ile ilgili olarak bir şikâyet yapılmıştır. (BOA., DVNSMHHM, 78, 1072)

Diğer taraftan muameleyle ilgili durumlarda mahkemeye başvurulması, para vakıflarının meşruiyetinin halk tarafından da kabul edildiğini gösterir. Mesela Erdoğan Bey vakfı mütevellisi böyle bir alacağı için vakfa 2500 akçe borcu olan bir Müslümanı dava etmiştir. Anlaşılan muameleye göre düzenlenmeyen işlemlerde kadı, fazladan alınan ücreti faiz şeklinde değerlendirip iptaline karar verebiliyordu. Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Osmanlı’da para vakıflarının faiz kurumları olmadığı sonucunu ve aynı kapiya çıksa da işin kitabına uydurulduğu müesseseler olduğunu düşündürmektedir. (Türkmenoğlu, 2016, s.213)

3. PARA VAKIFLARININ ÇALIŞMA ESASLARI

Osmanlı’da para vakıfları, ticari hayata destek veren ve işleyişindeki farklılık ile diğer vakıf türlerinden farklılık gösteren bir müessesedir. Burada mal/sermaye olarak nakit para kullanılmıştır. Para vakıflarının dini açıdan tartışılan bölümü olan işletme usulleri; muamele-i şer’iye, istiğlâl, ferağ bi’l istiğlâl şeklinde gerçekleşmiş ve elde edilen kazançlar vakfın vakfiyesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Ayrıca bazı vakıf kurumlarının menkul veya gayrimenkul mallarını kiralama yöntemiyle de nakdi kazanç elde ettiği anlaşılmaktadır. (Bektaş, 2017, s.19; Çizakça, 2019, s.77)

Para vakıfları, servetlerin durgun ve verimsiz kalmalarını engelleyen bir faaliyet olarak görülmüştür. (Çam, 2014, s.38) Bu uğurda kurumun sermayesi idare tarafından değerlendirilmekte ve bu yolla gelen kazanç, vakfın gayesi uğruna kullanılmaktadır. Gelir getirecek olan yönetim sistemi mütevellî tarafından belirlenmiştir. Vakfiyelerde kurumun işletilmesiyle ilgili **muamele-i şer’iyye, istiğlâl, istirbâh (rih, faiz), murabaha** gibi terimler geçmektedir. Ayrıca **bidâa** ve **mudarebe** yöntemleri, **bey’ (bey’ bat, bey’bi’l vefa, bey’ bi’l istiğlâl)** usulleri vakıf sermayesinin işletme yöntemleri arasında gösterilmektedir. (Özcan, 2003, s.53)

3.1 Muamele-i Şer’iyye (Bey’u’l İne)

Fıkıhta, vadeli olarak satılan bir malın daha sonra satıldığından daha az bir ücrete geri alınması anlamında kullanılmıştır. (Apaydın, 2000, s.283-285; Kurt, 2015, s.214-217) Para vakıflarının sermaye işletmede uyguladığı muâmele-i şer’iyye usulünün İslam hukukundaki

dayanağı yapılan bu **bey‘u‘l-ine** akdidir. (Akgündüz, 2013, s.225) Osmanlı‘da muamele-i şer‘iye olarak kullanılan bu yöntem, faiz düşüncesinden uzak durmak ve sisteme meşruiyet kazandırmak amacıyla uygulanmıştır. Bu sistemin kabul görmesi durumu sık sık tartışma konusu olmuş, cevaz problemini doğurmuş, nihayetinde de insanların menfaatleri için caiz olduğu görüşü genelde kabul görmüştür. Özellikle yetimlere ait sermayelerde uygulanmıştır. (Özcan, 2003, s.58; Aşar, 2011, s.16-19, 30). Kısaca muamele, faizin yasak olduğu iktisadi nizam içerisinde insanların kredi gereksinimini karşılamak için oluşturulmuş olan bir borçlanma sistemidir. (Özcan, 2003, s.54) Muâmele-i şer‘iyye en fazla uygulanan nakit işletme sistemidir. Çizakça da para vakıflarının ekseriyetle muâmele-i şer‘iye ile işlem yaptığını, riskli olarak görülen mudarebe sistemini pek tercih etmediğini tespit etmiştir. (1993, s.71) Mesela muamele-i şer‘iyye 1139 yılında Üsküdar vakıflarının %38,8 oranında tercih ettiği bir sistemdir. 135 işlem arasında 89‘u erkek iken 37‘si kadındır ki bu rakam kadınların finansal yaşamın çok da dışında değil bilakis bilfiil içerisinde olduğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Vakıfların sermaye kullandırırken erkek-kadın ayırt etmediği gibi Müslim-gayrimüslim ayırt etmeksizin şahıslara nakit sermaye kullandırdığı şahısların ihtiyacı nispetinde az veya çok her türlü nakdi vermeye çalıştığı bir diğer önemli noktadır. (Bektaş, 2017, s.27-28)

Kurt‘a göre yapılan işlem faiz olmayıp elde edilen kazanç helaldir. Muamele yapılmadan bir kazanç şart sunulduğunda alacaklı, verdiğinden ziyadesini alamaz. Süresinde iadesi yapılmayan borca herhangi bir ek ücret verilemez. Mühletli biten alacak için tekrar bir düzenleme yapılabilir, borçlu ayrıca bir külfete girebilir. Alacaklı iltizam ettiği ribhi sadece süresi bittiğinde geri isteyebilir. Süresi dolmadan tahsil edilen borcun kalan zamana karşı gelen ribhi ödenmez, hesaptan düşülür. Devlet ribhte (kârda) bir sınırlamaya gidebilir. Para dışındaki borç taleplerinde de iltizam-ı ribh mümkündür. (Kurt, 2015, s.73-76)

Muâmele-i şer‘iyye‘ye ilk olarak şu örneği verebiliriz: Borç alan şahıs bir malını borç verecek olana 100 kuruşa bey‘ eder. Taraflar para ve malı kabz ettikten sonra borç alan şahıs aynı malı tekrar kendisine 120 kuruşa 12 ay vadeli satmasını ister ve borç veren de o malı satar. Böylece borç isteyen hem 100 kuruşu hem de malını elde etmiş, bunun karşılığında da 12 ay vadeli 120 kuruş borçlanmış olur. Aradaki 20 kuruşluk fark satım sözleşmesinden oluştuğu için bu sözleşme caiz görülmüştür.

İkinci yapılış türü; borç alan şahıs borç verenden 120 kuruşa satın aldığı bir malı üçüncü bir kişiye 100 kuruşa bey‘ eder. Üçüncü kişi de aynı malı 100 kuruşa borç verene geri satar. Böylece borç alan şahıs 100 kuruşluk malı 120 kuruşa almış ve vadeli olarak 120 kuruş borçlanmış olur.

Üçüncü yapılış türü ise; borç veren, verdiği 100 kuruşun yanında bir de malını 20 kuruşa bey‘ eder. Borç alan şahıs 20 kuruşluk malı üçüncü bir kişiye hibe eder ve o da borç verene hibe eder. Böylece borç verene 20 kuruşluk malı bedel ödmeden geri gelir ve 100 kuruşluk alacağını vadeli olarak borç alandan ister. (Akkaya, 2018, s.11-12)

Para vakıflarının sadece yukarıda sayılan üç şekilde finansman sağladığı düşüncesi doğru değildir. Bunlardan başka İslam hukukunda faiz yasağına alternatif sistem olarak karz-ı hasen sistemi vardır. Karz-ı hasen, faizsiz borç anlamında kullanılmıştır. İslam dininde karşılıksız olarak bir başkasının zor anlarında ona borç vermenin sadaka vermekten daha faydalı olduğu düşüncesi hâkimdir. Karz-ı hasenin faiz uygulamasına alternatif olarak uygulandığı prensip olarak doğrudur. Ancak ticari hayatta karşılıksız borç vermenin yeterince yer bulmadığını söylemek mümkündür. Zira karz-ı hasenin layıkıyla uygulanması halinde hile-i şeriiye

yaparak borç verme gereksinimi oluşmayacaktı. Bu nedenle Hanefiler, altıncı yüzyılda, geri alma koşuluyla satım yöntemini, yani bey' bi'l-vefâyı bulmuşlardır. (Karaman, 2010, s.319) Muamelede asıl önemli olan borçlanılan paranın karz sözleşmesinden ziyade satış sözleşmesine uydurulmuş olmasıdır. (Bektaş, 2017, s.19) Örneğin vakfa ait sembolik değere sahip bir eşya önce taksitli şekilde satılır, sonra daha az bir ücretle geri alınır. Kısaca muamele olarak da geçen bu yöntemde bir taraftan kredideki vade belirsizliği problemi çözülmüş, diğer taraftan karz gereksinimi vakıflara belli bir kazanç getirecek halde karşılanmış olur. (Türkmenoğlu, 2016, s.211) Osmanlı'da muamele-i şer'iyeye olarak kullanılan bu yöntem, faiz düşüncesinden uzak durmak ve sisteme meşruiyet kazandırmak amacıyla uygulanmıştır. Bu sistem uygulanırken satış sözleşmesinde bey', hibe gibi uygulamaların yazılması ise borcu verenin kazancını meşrulaştırma durumu, bir diğer deyişle hile-i şer'iyeye olarak nitelendirilmiştir. (Özcan, 2003, s.54)

3.2 Karz-ı Hasen

Bilâ faiz (faizsiz) ödünç verme anlamında kullanılan karz-ı hasen, sadakadan da üstün görülmüştür. Para vakfı işletme yöntemlerinde borcu veren şahsa menfaat sağlamayan tek usuldür. Yöntemin özendirilmesine karşılık borç alanlar açısından usulün bağlayıcılığının olmadığı, borcu veren açısından da nemâ getirisi elde edilemediği için kısıtlı kullanılmıştır. Nemâ kazancı kadar olmasa da borçların iadesi sırasında borç alanın vereceği küçük hediyelerin alınması normal olarak karşılanmıştır. (Gürsoy, 2015, s.77) Karz'ın terim anlamı, geri ödenmek üzere verilen borçtur. Borçlu aldığı malın aynısını geri ödeyeceğinden dolayı bu manada kullanılmıştır. Mecâzen, Allah'a güzel bir şekilde borç vermenin misliyle geri ödeneceği belirtilmiştir. Bu duruma da "Karz-ı hasen" denilmiştir.

Özellikle hayır amaçlı kurulmuş vakıflarda kullanılan bu tabir para vakıflarında tartışmalara yol açmıştır. Karz verenin faizle, menfaatle ilişkisi varsa karz-ı hasen'den bahsetmek mümkün değildir. Yapılan karz akdi de caiz görülmemiştir. (Apaydın, 2001, s.520-525; Özcan, 2003, s.73; Aşar, 2011, s.14; Çam, 2014, s.47; Kurt, 2015, s.248; Çizakça, 2019, s.76) Yediyıldız; konuyla ilgili olan "hile", "desise" vb. terimlere alternatif olarak "şer'i çare", "şer'i çözüm", "şer'i tedbir" gibi terimlerin kullanılmasını Müslüman devletlerin ekonomik problemlerine çözüm niteliğinde olduğunu savunan şahısların çabalarına rağmen, oluşan içtimai ve ekonomik problemleri bitirecek gerçekçi çözümler olmadığını ifade etmiştir. (Yediyıldız, 2003, s.143; Kurt, 2015, s.52) Ancak burada bahsedilen hile durumu sadece faizden kaçınmak amaçlıdır. Ticari zihniyetin ve kâr amacının sadece çarşıdaki esnafta değil; Osmanlı askeri sınıfı ulema ve taşradaki tarla sahipleri de dâhil olmak üzere toplumun geneline yerleştiği görülmüştür. Pamuk'un burada belirttiği üzere para vakıfları, ticari amaçla yapılan bir uygulama; faizi aşmak için uygulanan basit oyunlar/hilelerdir. Bahsedilen hile sisteminde yün ya da kumaş satımı sıklıkla kullanılan bir usuldür. Bu düzenlemede borç alan şahıs aldığı miktarın dışında fiyatı belirlenen faiz miktarına eşit olan bir parça yün ya da kumaş satın alıyor görünmüştür. Borç iade edildiğinde kumaşın da ödemesi gerçekleşir. (Pamuk, 2005, s.76-77) Bardakoğlu; satış uygulaması sırasında taraflardan birinin rızası dışında yapılan bir işlemde, bey' akdinde, usulsüzlük yapılmışsa bunun hile kabul edilebileceğini beyan etmiştir. (Bardakoğlu, 1992, s.13-19) Para vakıflarında yapılan işlemlerde tarafların alacak ve borç durumlarına ayrıca vâkif oldukları; durumun kadı tarafından muameleye uygun olup olmadığının denetlendiği ve âlimlerin de cevaz verdiği görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında iki tarafın da yapılan ticarete rıza gösterdiği anlaşılmaktadır ki burada bir hile durumunun olması mümkün görünmemektedir.

Geri iadesi şartıyla verilen bir şeyin sahibinden satın alınması uygun olarak değerlendirilmiştir. Karz niyetiyle verilen bir şeyin tesliminden önce üçüncü kişilere bey'î, geri iadesini imkânsız kılacağından dolayı uygun bulunmamıştır. Bu sistem sayesinde riba atlatılmış, insanların maddi sıkıntıları giderilmiştir. Devlet, para vakıflarının faaliyetlerini kadı aracılığıyla denetlemiştir. Kadının ribh oranının tavan hududunu belirlemesi, kurumun işlerliğini arttırırken para vakıflarına duyulan güveni de sağlamlaştırmıştır. (Bektaş, 2017, s.21) Devletin getirdiği en önemli kısıtlama da muamele oranları olmuştur. Böylece yasal olmayan tefeciliğe karşı da önlem alınmıştır.

3.3 Bey' Yöntemi

Bey', Arapçada satmak, satılmak ve satın almak şeklinde geçmektedir. (Mutçalı, 1995, s.81) İslam hukukunda da malı mal ile değiştirmek olarak kullanılmıştır. Bey' durumu farklı şekillerde gerçekleşir. Mukayaza (trampa) yöntemiyle yapılan satışta, mal malla değiştirilir. En bilinen yöntemde ise mal bir bedel karşılığında satılır. Üçüncü yöntemde paranın para ile değiştirilmesidir. Dördüncü uygulamada ise "selem" olarak adlandırılan müecceli muaccele satmak (Nakit parayla taksitli mal satın almak) şeklinde gerçekleşir. Para vakıflarında da bey'-i bât, bey' bi'l vefa, bey' bi'l istiğlâl, ferağ bi'l istiğlâl gibi yöntemler kullanılmıştır.

Bey'-i bât; malın ücreti mukabilinde satışı anlamına gelir.

Bey' bi'l vefa; Satış akdinin bir türü olan ve XI. asrın sonlarına doğru ortaya çıkarak rehin tarafı ağır basan ve bir malın belirlenen zaman içinde bedelinin ödenmesi suretiyle geri alımı koşuluyla, gerçekleşen satış işlemidir. Bu satışın normal bir bey' mi rehin mi müstakil bir işlem mi olduğu konusunda ihtilaflar vardır. Ancak burada önemli olan paraya ihtiyaç duyan şahıs kendisine ait bir eşyayı kullanarak bu ihtiyacını karşılamıştır. Borcu veren şahıs ise aldığı mal üzerinde tasarruf yetkisini kazanmış olmakla hem alacağını garanti altına almış, hem de alacağını alana kadar da işine yarayacak bir malı tasarruf etmiş olmaktadır. Sistemde vade bitiminde borç geri verildiğinde ise rehin verilen eşya da sahibine avdet etmektedir. Hanefi mezhebinin de cevaz verdiği bu sistemde, milletin nakit ihtiyacını temin etmedeki sorunları halledip borcu veren sermaye sahiplerinin teminat ve kazanç elde etmeleri sağlanmıştır. Anlaşılan sermaye sahipleri kârsız kredi vermeye çekindikleri ve insanların da gayri resmi yollara başvurmalarının engellenmesi amacıyla bu yöntemin kullanıldığı bilinmektedir.

Bey' bi'l istiğlâl; sözlükte "bir şeyin kâr ve gelirini almak, faydalanmak, istifade, işletim, yararlanma hakkı" anlamını taşımaktadır. (Mutçalı, 1995, s. 631) XVIII. yüzyılda Osmanlı hukuk sistemine dâhil olmuştur. Bir diğer ifadeyle Bey' bi'l istiğlâl, kiralama koşuluyla yapılan bey' bi'l vefa sistemidir. Burada şahıs sattığı eşyayı geri satın alacağını beyan ederek, bu süreç içinde de malını kiralamaktadır. Yani satıcı kendi malını vade doluncaya kadar kiralamış oluyor, rehin alan da mala sahip olmuyordu. Kira zamanı dolduğunda mal kullanımı devam ederse artık belirtilen kira bedeli değil, ecr-i misil (rayiç ücret) ödenir. (Bayındır, 1992, s.20-22; Bardakoğlu, 1992, s.13-19; Özcan, 2003, s.69-73, 291-293; Kaya, 2007, s.80; Aşar, 2011, s.19; Kurt, 2015, s.218; Bektaş, 2017, s.22-23) Bir yandan mal üzerindeki tasarruf yetkisi devam ederken bir yandan da aldığı karz sayesinde ihtiyacını karşılamış oluyordu. Böylece faize bulaşmadan ihtiyaç karşılanmış olmaktadır.

Ferağ "Bir kişinin taşınmaz eşyası üzerindeki tasarruf yetkisinin bir başkasına terk ve tefviz etmesini ifade eder. Ferâğda bulunana fâriğ, lehine ferâğda bulunan kişiye de mefruğ-leh denmiştir. Bir malın, arazinin ya da hanenin bir rakabesi bir de tasarruf hakkı vardır. Rakabe, temlik ve temellükü ifade eden aynî ve zatî her şeye denilir. **Ferâğ bi'l-istiğlâl** sözleşmesi, taşınmazlar üzerindeki tasarruf yetkisinin başkasına devri ile gerçekleşir. Osmanlı Devleti'nde

kişilere ait araziler olmakla birlikte miri araziler de mevcuttur. Miri araziler, rakabesi devlete ait, tasarruf yetkisi kişilere ait olan arazilerdir. **Ferâğ bi'l-istiğlâl sözleşmesi**, miri araziler üzerinde tasarruf yetkisi bulunanların bir başkasına kullanım hakkını devri ile gerçekleştiren. (Bardakoğlu, 1995, s.351)

Osmanlı'da icareteynli vakıf malları ve devlete ait arazilerde (miri) özel mülkiyet hakkı tanınmamış olduğu için bunlar üzerinde satış yapma durumu mümkün olmamıştır. Ancak, bunları kullanarak kâr elde edilebilmiştir. Bu amaçla malın başkasına devrine "Ferağ" denilmiştir. Kullanım hakkının, borç geri verildiğinde iade edilmesi koşuluyla düzenlenmesiyle "Ferağ-ı bi'l vefa"; borç geri verilene kadar kiralanması koşuluyla düzenlenmesiyle "Ferağ bi'l istiğlâl" gerçekleşir. (Bayındır, 1992, s.20-22; Kaya, 2007, s.80)

3.4 Mudarebe ve Bidâa Yöntemi (Ticari Ortaklıklar)

Müslüman âleminde girişimciye borç para veren vakıflar var olmakla beraber, tacir veya esnafın yani girişimcinin birbirlerinden veya başka varlıklı kişilerden borç para alması da görülmüş bir kredi yöntemidir. Tüm yasaklamalara nazaran iktisadi yaşamın olağan seyrinde fâiz yöntemlerini kapsayan ticarî faaliyetlerden vazgeçilemediği anlaşılmıştır. Ama bilhassa tacirler arasında daha yaygın olan temeli İslâmiyet'in ilk zamanlarına kadar uzanan ve üst düzey devlet memurlarının bile kullandıkları farklı ortaklık usulleri de bulunmaktaydı. İslâm âleminde en eski dönemlerden itibaren fâizin kredi sağlama işlevi çeşitli iş ortaklıkları sayesinde başarıyla uygulanmıştır. (Türkmenoğlu, 2016, s.214)

Faizli kredilerle aynı görevi gören ve bu sebeple faizli kredilerin gereksizliğini gösteren ticari düzenlemeler geliştirilmiştir. Bunların başında iş ortaklıkları ve mudarebe gelir. İş ortaklıkları; uzun mesafeli ticaretin finansmanının faizli kredilerle değil, değişik iştiraklerle sağlanan kaynakların niteliğine bağlı olarak değişik şekillerde karşılanmasıdır. (Pamuk, 2005, s.80)

İcra edilen bu ortaklıkların biri "inan ortaklığı" dır. İslam hukukunda önemli bir yer işgal eden bu ortaklık türünde ortaklar sermaye durumuna göre kar ve zararı paylaşmışlardır. İki veya daha fazla şahısla kurulan, her ortağın farklı miktarda yatırım yapma imkânına sahip olduğu, dolayısıyla kâr ve zarar şeklinde yapmış olduğu yatırıma göre mesuliyet sahibi olduğu bir İslâmî ortaklık biçimi olan inan ortaklığının tesisi için din farkı önem arz etmemektedir. Ortaklık Müslüman ve zimmiler arasında da inşa edilebilmiştir. Hatta inan şirketleri zimmilerin kendi içlerinde veya kente gelen yabancı tacirler ile de inşa edilebilmiştir. (Ergin, 2006, s.103; Aşar, 2011, s.25; Türkmenoğlu, 2016, s.214)

İkinci çeşidi mudarebedir. Genelde emek-sermaye ortaklığı şeklinde ifade edilen bu ortaklık, taraflardan birinin sermayeyi diğerinin işletmeyi üstlenmesiyle doğan ortaklık türüdür. (Kallek, 2005, s.359-363; Pamuk, 2005, s.80) Mudarebe bir yatırımcı (sermayeyi veren/sermayedar/rabbü'l-mal) ve bir işleticiden/aracıdan (mudârib) oluşan daha çok sermaye sahibinin kazanç miktarını ve diğer ortaklık şartlarını belirlemede etkin olduğu, sermayede değil sadece gerçekleştiğinde kârda yapılan bir ortaklıktır. Mudârebe ortaklığında şirket kurulurken ticareti yapılacak sermaye (re's-ül mâl) önceden belirlenerek işleticiye teslim edilir, ortaklık sürecinde sermayeye gelen zarar eğer işletici sermayedarın ortaklık kurarken belirlemiş olduğu şartların dışına çıkmamışsa sermayedar tarafından tazmin edilirdi. Mudârebe şirketinde sermaye sahibinin mutlaka tacir veya esnaf olması gerekmezdi. Parasını işletmek isteyen herkes bu ortaklığa dâhil olabiliyordu. Böylece mudârebe ortaklığı bir tür emek-sermaye ortaklığı şeklini almıştır. (Aygün, 2002, s.210-211; Pamuk, 2005, s.80)

İnan ortaklığında veya mudarebe sisteminde borç alışveriş uygulamaları genelde bir sorun oluşturduğunda kayıtlara dâhil olmakta ve sicillerde yerini almaktadır. Bu sebeple bu

ortaklıkların sayısı, iktisadi yaşamdaki yoğunluğu tam olarak belirlenememektedir. Kesin olarak belirlenebilen durum ise ciddi miktardaki davaların farklı nedenlerle barışçıl yollarla çözülmüş olduğudur.

Sicillerin incelenmesiyle ulaşılan başka bir konu da ortaklıklardaki sorun alanlarıdır. Örneğin, mudarebe usulü ile oluşturulan ortaklıkta mal ziyii olduğu zaman eğer işleticinin herhangi bir kusuru yoksa hasar üzerinde sorumluluğu da yoktur. Bu durumda şöyle anlaşmazlıklar doğabiliyordu: Malı zarar görmüş olan bir sermayedar işletici ile mudarebe yöntemiyle ortak olmadıklarını işleticiye borç verdiğini söyleyebiliyordu. Bu durumun aksi de gerçekleşebiliyor; karz-ı hasen ile nakit alan bir borçlu da mudarebe ortağı olduklarını ve malın kendi arzusu haricinde zarar görmüş olduğunu belirtebiliyordu. Kısmen ödenmekle borç olduğu kabul edilen alacak verecek konularında bile borçlu borçtan kurtulmak için borcun mudarebe olduğunu ifade edebiliyordu.

Bu iki ortaklık yönteminin dışında, Osmanlı döneminde diğer ticari ilişki biçimi olan **vedia** da görülmüştür. **Vedia**, bir malın emanet olarak teslim edilmesi anlamına gelmektedir. Bu emanet malların geri iadesinin gerçekleşmemesi dava konusu olabildiği gibi sonradan oluşabilecek anlaşmazlıkları engellemek için emaneti sahibine geri verenler de emanet malını sahibine teslim ettiklerini kayda geçirtme ihtiyacı duyuyor, adli yollara başvurarak iadelerini kayda geçirerek zimmetlerinin ibra edilmesini sağlıyorlardı. (Türkmenoğlu, 2016, s.215)

Vakıf parasıyla vakıf koşuluna bağlı kalarak kurum için taşınmaz satın alınıp gene kurum adına kiraya verilip kâr elde etme durumu da görülmektedir. Kazanılan parayla da vakıf yoluyla hayra devam edilmiştir. Bu yöntem **akara tebdil** veya **icar** denmiştir. Bu yöntemin de diğer yöntemler gibi muamele-i şeriyye hükümlerine aykırı olmaması gerekmektedir. (Kurt, 2015, s.235)

Para vakıflarında "**Bidâa**", vakıfta bulunan nakit sermayenin işletilmesi sonrası kazanılan kârın hepsinin vakfa bırakılmasıdır. Vakıf parayı değerlendiren şahıs, bidâa işlemini hayrî amaçla yapar. Genelde mudarebe ile birlikte anılan bu yöntem ile ilgili olarak kaynaklarda pek malûmat bulunmamaktadır. (Özcan, 2003, s.74-76; Aşar, 2011, s.16)

Bu şirketlerin yanında herhangi bir ticari faaliyette veya işletmede bugün bilinen anlamda ortaklığa da denk gelmek mümkündür. Para vakıflarını kullanan girişimciler, genellikle kara yolu ve deniz yolu ile uzak bölgelere gidip kârlı ticaret yapan büyük tacirlerdir. Bu tacirler, kazançlarından sermaye sahiplerine hisse veriyorlardı. Özellikle gemi sahipleri büyük yatırımlar yapmış ve bu şekilde şirketler kurmuştur. Gemilere sahip olabilmek için büyük bir ekonomik güce ihtiyaç duyulmasına binaen maddi birliğin oluşması gereği doğmuş; böylece kâr ve zararın paylaşılması söz konusu olmuştur. Gemiler genellikle iki veya daha fazla şahsa ait olmaktadır. Mülkiyet de bu kişiler arasında eşit paylaşılmıştır. Ancak bazı durumlarda bu eşitlikten söz edilemeyebilirdi. Bu durumda ikiden fazla ortaklı gemiler yani çoklu ortaklar olabilirdi. Bu hisseler, farklı değerlerde ve sayılarda olabilirdi. Satış işlemi söz konusu olduğunda ise gemi, tek parça halinde satılır, hissedarlara da payları verilirdi. (Türkmenoğlu, 2016, s.216-217) Böyle gemilerde işletmeciler mudarebe karz gibi her türlü yolla sermaye topluyorlardı. Gemicilerin, mahkemelere de bu tür meseleler için başvurduğu görülmüştür. Mahkemeye başvurunun nedenleri de anlaşmazlıkları halletmekten ziyade sonradan oluşabilecek anlaşmazlıkların önüne geçebilmek amacıyla yapılan akdi kadiya onaylatmak olmuştur. (Gedikli, 2012b, s.117)

3.5. Para Vakıflarında Ribah (İstirbah)/ Murâbaha /Muamele Oranları

Ribh; Arapça'da kazanç, kâr manalarına denk gelir. Para vakıflarında nakit sermayenin geliştirdiği kazanç olarak bilinir. Ribh oranı, muamele oranıyla aynı miktarda uygulanmıştır.

Zaten vakfın meşruiyetini sağlayan muamele-i şer'iyeye uygun olma zorunluluğu bulunmaktadır. Osmanlı âlimlerinin de bu konuda görüşleri olumlu olmuştur. Oran olarak "onda" terimi kullanılmıştır. "onu on bir buçuktan borç verme" şeklinde yapılan akitlerden de anlaşılacağı üzere bu oran %15'e tekabül eder. (Özcan, 2003, s.296-299; Pamuk, 2005, s.82) Hiçbir vakıf, kadıya onaylattırmadan ribh oranı belirleyip birilerine borç veremez. (Çiftçi, 2004, s.159)

Murâbaha, alış fiyatı ya da maliyet üzerine belli bir kâr eklenmesiyle yapılan bir tür güvene dayalı bey' akdi manasında kullanılan fıkhi terimdir. Sözlükte "artma, kâr, ticarî kazanç" manalarındaki ribh kökünden gelen ve "kazandırma, kâr hakkı tanıma" anlamı ifade eden murâbaha; terim olarak bir malın alış fiyatı ya da maliyeti üzerine belirli bir kâr eklenerek bey' edilmesidir. Bilhassa piyasayı tanımayan müşteriye güvenilirliği yüksek bir alım yapma imkânı veren murâbahanın ihtilafa ve haksız kazanca yol açmaması için koşulları İslam hukukunda derinlemesine ele alınmış ve tartışılmıştır. (Yediyıldız, 2003, s.143-144; Dönmez, 2011, s.148-152) Böyle durumlarda kadı devreye girip usule göre tasarruf yetkisini kullanabilmiştir. Yasal olmayan yollardan borç veren tefecilere de rastlanılmış; bunlara "Ribahor" denmiştir. Bu tefecilere mümkün olduğunca müsamaha edilmediği, bazen önemli yaptırımların uygulandığı anlaşılmıştır. Bazen de para vakıflarının alternatifi olarak görülmüştür. (Özcan, 2003, s.64-65; Bulut, 2014, s.34-35)

XVI. asrın ortalarından sonra Anadolu'ya yayılan kapıkulları ile diğer askerîlerin ve emeklilerinin murâbaha ve iltizam usulüyle maddi olarak kavileşip âyanlara katılmasının Osmanlı'nın siyasî, iktisadî ve içtimaî dengelerinin bozulmasına neden olduğu, âyanın bir taraftan iltizama katılmak ve çiftçiye borç vererek malvarlığını çoğaltırken diğer taraftan da işlerini düzeltme ya da vergisini ödeyebilmek için borç alan halkı kendisine daha bağımlı hale getirdiği görülmektedir. Bilhassa 1596 yılından sonra murâbahacılık yöntemi yüzünden binlerce kişi Celâlî saldırılarından sakınabilmek adına göç etmiştir. 1609 yılında 1. Ahmet, halkı ribahorlardan ve haksız salgunlarından muhafazayı hedefleyen bir adâletnâme çıkarmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı'da bu oranlar belirlenerek denetlenmiş ve olumsuz durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ribanın %30, %60 seviyelerine çıktığı zamanlarda yasadışı murabaha yöntemlerine karşı muamelenin uygulanmasının ahsen olduğu düşüncesi bazı araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Ebüssuûd Efendi'nin konuyla ilgili fetvaları örnek gösterilebilir. (Özcan, 2003, s.61-64; Yediyıldız, 2003, s.143-144) Kadı tarafından gerçekleştirilecek hüccet sonrası belirlenecek borç miktarı uygun görülmüş; aksi durumda karz işleminin geçersizliği vurgulanmıştır. Alınan borcun taksitlendirilmesi durumunda ise herhangi bir kısıtlama olmamıştır. (Özcan, 2003, s.62)

1634 senesinde alınan ilk kayıttan 1911 senesinde alınan son kayda kadar olan 277 senelik süre içerisinde oranların %10-%15 aralığında seyrettiği anlaşılmıştır. Devletin belirlediği bu oranlar 15. asırdan sonra değişmeden kalmıştır. (Gürsoy, 2015, s.296-297) Osmanlı yönetimi 22 Mart 1303 (3 Nisan 1887) yılında çıkarılan Murâbaha Nizamnâmesi ile riba oranlarını % 9 ile sabit tutmaya çalışmıştır. Bazı hukuki düzenlemelerden ve teknik zorunluluklardan dolayı murâbaha yöntemleri kurumdan kuruma çeşitlilik gösterebilmektedir. Murabaha, günümüz Avrupa bankalarında da uygulanan bir finansman usulü olmuştur. (Yediyıldız, 2003, s.143-144; Dönmez, 2011, s.148-152; Çam, 2014, s.47; Türkmenoğlu, 2016, s.213; Bektaş, 2017, s.37)

4. PARA VAKFI ÇEŞİTLERİ

4.1 Avarız Vakıfları

Avarız “sonradan meydana gelen, aslî ve sabit olanın zıddı” anlamında kullanılan bir vergi ve bütçe terimidir. İlk çıktığı zamanlar avarız vergisi, olağanüstü koşullarda alınan vergilerdendi. Harp zamanlarında ihtiyaç halinde alınırken, ilerleyen zamanlarda sürekli harpler nedeniyle doğal vergilerden biri olmuştur. Avarız sandıklarının gelirleri, mahallelerin ileri gelenlerinin ve küçük tasarruf sahiplerinin vakfettikleri paralardan meydana gelmektedir. Neredeyse her mahallede bir avarız sandığının varlığı bilindiğine göre sandıklarının yaygınlığı tartışılmazdır. Tanzimat sonrasında örfi vergilerin kaldırılmasıyla birlikte beledî hizmetler, bayındırlık hizmetleri ve dinî hizmetler gibi mahallenin sosyal ve toplumsal gereksinimlerinin daha ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu hizmetlerin içinde müşterek olarak karşılanan giderlerin arasında; mahallenin musluk, tulumba, çeşme, cami, tekke, mektep gibi hayratların bakım ve onarımlarıyla çalışanların ödenekleri önemli yer tutmuştur. (Özcan, 2003, s.34; Koyunoğlu, 2014, s.62-63)

4.2 Esnaf Sandıkları

Osmanlı'daki esnaf toplumunun işbirliği ve dayanışmayı sağlayan faaliyetlerinden biri de esnaf sandıkları olmuştur. Esnaf kesesi ya da esnaf vakfı şeklinde adlarla da bilinmektedir. Bu sandıklara para bağışlamak isteyenler gayelerini belirledikten sonra, katkıda bulunacakları meblağları vakfetmişlerdir. Ayrıca esnafın kendi birlikleri dâhilinde oluşturdukları sandıkların haricinde değişik esnafın buldukları çarşılarında da tüm esnafın birleşmesiyle çarşı yardımlaşma sandıkları kurulmuştur. Bu vakfa; direkt herhangi bir kişinin veya esnafın bağışları, haftalık veya aylık aidatlar, vasiyetle gelen bağışlar, esnafın bir üst mertebeye geçmesiyle verilen ücretler ve toplanan kiralar sermaye olmuştur. Bu sistem sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası görevini üstlenmiştir. Sakat ve düşkünler, afetlere maruz kalanlar da bu sistemden faydalanmıştır. Vâkıf sınırlaması olmayan sandıklarda diğer vakıflar gibi mütevellî heyetleri aracılığıyla idare edilmiştir. Mütevellî loncaya, lonca da esnafına karşı sorumluydu. Ayrıca mütevellî loncaya senede bir defa hesap verirdi. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda konu kâhyalar meclisinde görüşülürdü. Esnaf sandıklarındaki denetim mekanizması sayesinde icap ederse mütevellî bile azledilebilirdi. (Özcan, 2003, s.77, 82-83; Gürsoy, 2015, s.94-100, 206)

4.3 Orta Sandıkları

Yeniçerilerin kendi içlerinde kurmuş oldukları sandıklardır. Kuruluş zamanları ve ne zamana kadar işlevini sürdürdüğü tam olarak bilinmemektedir. Askeri sınıfın içindeki birlik ve beraberlik duygusunu geliştirip muhtaç hale gelenlere ve bunların ailelerine yardım etme amacıyla oluşturulmuştur. (Özcan, 2003, s.77, 86; Koyunoğlu, 2014, s.54)

4.4 Eytam Sandıkları

Osmanlı'da yetim mallarının yasal olarak vakıf malları şeklinde özel güvenceye alındığı ve buna göre çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Yetim çocukların varlıkları para vakıflarına benzer bir sistemle vasiler aracılığıyla çalıştırılmış ve asl-ı mal korunarak kazanılan kâr çocukların gereksinimleri için kullanılmış, reşit olduklarında da sahip oldukları varlıklar kendilerine iade edilmiştir. Şehit çocukları için ayrıca bazı sandıkların oluşturulduğu da anlaşılmıştır. Tanzimat ile bu sandıkların yönetimi için Terekât Müdürlüğü kurulmuş, daha sonra bu kurum para vakıflarıyla bütünleşmiş ve 1851 yılında kurulan Evkaf Nezaretine bağlı

Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemi şeklini almıştır. Burada biriken sermaye Vakıflar Bankası'nın sermayesini oluşturmuştur. (Günay, 2012, s.475-479; Kurt, 2015, s.234-235.)

4.5 Şahısların Kurdukları Vakıflar

Şahısların kurdukları vakıflar olarak adlandırdığımız vakıflar herhangi bir sandığa vakfedilmeyen, vâkıfların kendi hedefleri doğrultusunda kurulan vakıflardır. Bu tür vakıfların yönetimi vâkıfların vefatlarından sonra evlâtlarına bırakılmıştır. Genellikle mahallelerin ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı kurulmuş olan hayır müesseselerinin gereken eksiklerinin temini için vakfedilmişlerdir. (Gürsoy, 2015, s.88-89).

5. PARA VAKIFLARININ İŞLETİLMESİ

5.1 Para Vakıflarının Yönetim ve Denetimi

Mütevelli: Vakıf kanununda vakıflar, idari yönden özerk bir yapıdadır. Ancak çalışmaları, bazı yapıların denetlemesine tabi tutulmuştur. Yönetimde söz sahibi olan mütevelli, vakfiye veya vasiyetnamede belirtilen koşul ve yasalara karşı gelmeden vakfa yararlı olmaya çalışır. (Bilmen, 1971, s.47) Kuruma gelen sermayenin tasarrufunu da bu gayeyle değerlendirir.

Nezaret: Vakıflarda mütevelli görevi kadar nezaret görevinin de mühim olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda her vakfiyede mutlaka vakfa kimlerin nezaret edeceği ve muhasebelerinin kimler tarafından tutulacağı ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. **Nâzır** da vakfın gözetim ve teftişini sağlar. Yapılan çalışmaların vakfın tüzüğüne uygunluğunu ve işlemler sırasında herhangi bir su-i istimal olup-olmadığını gözlemler. Kurumun tahsildarları olan **câbiler**, genelde ihtiyaç halinde veya büyük vakıflarda görev almıştır. Vakfın yönetim kadrosunda "**kâtip**" de yer almaktadır. Kâtibin vakıftaki görevi vakıfların muhasebe kayıtlarını tutmaktır. Kâtipler aslında kadılık kurumunun görevlisi olmakla birlikte muhasebesini tuttuğu vakıftan kitabet ücreti almaktadır. (Pakalın, 1983, s.666; Özcan, 2003, s.77-79, 284-287; Bektaş, 2017, s.84-85; Yaşar, 2017, s.38)

5.2 Verilecek Borcun Muameleye Göre Koşulları: (İdâne) ve Tahsilat İşlemleri

Borçlu şahıslara ait bilgiler, muhasebe kayıtlarında zimem bölümünde yer almaktadır. Zimem Arapça kökenli bir kelime olup mesuliyet, borç manalarına gelen zimmet kelimesinin çoğuludur. İstilahta ise, hukuki manada bir kişilik/ şahsiyet olmak ve bu hukuki şahsın borçlarının ödenmesine değin sabit kaldığı soyut bir mahalli ifade eder. (Kaya vd. 2013, s.424) Vakıf literatüründe zimem hem verilen nakit borçların hem de borç alana ait bilgilerin bulunduğu kısım olarak bilinir. Bu açıdan bakıldığında zimem kısmı, vakıfların borç vermedeki faaliyetlerini inceleyebilme yönünden önem arz etmektedir. (Bektaş, 2017, s.47; Akel, 2019, s.9)

Yapılan işlemin evvela İslam'a yani şeriata uygun olması gerekmektedir. Nema sağlamak için vakıf sermayesinin değerlendirilmesinde en makul yol karz sözleşmesiyle gerçekleşir. I. Selim'in kanunnamesinde de görüldüğü üzere "onu on birden fazla itdirmeyeler" sözüyle meşru kâr oranı muameleye uygun tutulmuştur. (Kurt, 2015, s.229) Borç verildiği anda kârdan da bahsedilmeli idi. Aksi durumda alacaklı sonraki zamanlarda verdiği kadar fazlasını isteyemezdi. Vakıftan borç alan şahıs vefat ederse borcu peşin duruma geçer. Mütevelli asl-ı malı da ribh kısmını da terekeden tahsil edebilir. Ancak vefat durumunda şahsa ait borcun düşmesi durumundan dolayı kişi aleyhine kâr işlemez. Mütevellinin vefatı ya da azli durumunda ise borç takip işini yeni görevlendirilecek mütevelli teslim alır. Terekeden talep edilecek alacakların arasında vakfın alacaklarının herhangi bir önceliği olmayıp diğer alacaklarla bir tutulmuştur. Borç emsaliyle; yani altın şeklinde borç alınmışsa altın şeklinde

ödenir. Vakıf sermayesinin ziyan olmasını engellemek için rehin ve kefil talebi önem arz etmektedir. (Kurt, 2015, s.77-78) Ayrıca vakfiyelerden de anlaşıldığı üzere birçok vâkıf, ihtiyaç duyduğu için işletmek üzere verdiği paraya zam yapmıştır. (Kurt, 2015, s.129-131)

Takas, borç alanın sıklıkla faydalandığı ödeme yöntemlerinden olmuştur. Böylece borç alanlar aldıklarına karşılık taşınmaz veya taşınır varlıklarını kullanmışlardır. (Çam, 2014, s.47) Örneğin; 1079 tarihli bir belgede, Trabzon'da borcun sıfırlanması karşılığında buğday verildiği görülmüştür. (BOA, TŞS, 1845, 3, 1, 2; BOA, TŞS, 1845, 3, 1, 4; BOA, TŞS, 1845, 3, 1, 5) Osmanlı'da yaygın olarak kullanılan bu yöntemin dışında havale sistemi de uygulanmıştır. Borç alanın başka birindeki alacağını kendi alacaklısına aktarması halinde işlemektedir. Fakat bu yöntem bilhassa ölümler sonrasında ihtilaflara neden olmaktadır. (Türkmenoğlu, 2016, s.210)

Borcun ifası sırasında ilk irtibata geçilen borçlunun kendisi olup ödeme mümkün olmayınca kefiline veya alınan rehine müracaat edilirdi. Bazen deyn(borç)'in zamanında geri verilmemesinden dolayı da kadiya başvurulmuştur. (Özcan, 2003, s.306-307)

5.3 Vakıfların Aldıkları Teminatlar

Vakıfların en önemli hedeflerinden biri de te'bid düşüncesiyle asl-ı malın korunması olmuştur. Bu amaçla asl-ı malı az olan vakıflar, sermayelerini güçlendirmek amacıyla bir araya gelerek asl-ı mallarını birleştirmişlerdir. Bu şekilde ortak sermaye kullanımı ile küçük vakıfların devamlılığı daha kolay sağlanmıştır. (Akkaya, 2018, s.29; Akel, 2019, s.39)

Para vakıfları, sermayelerini borç isteyenlere verirken, sermayenin ziyan olmaması için birtakım önlemler almışlardır. Bunların başında, borçlulardan talep edilen teminatlar gelmektedir. Borçlu şahsın durumuna bağlı olarak, ekseriyetle bir teminat istenirken bazen birden çok teminat da talep edilmiştir. Talep edilen teminatlar, kaynaklarda "bâ rehin", "bâ istiğlâl", "bâ kefil", "bâ temessük", "bâ kefil ve rehin", "bâ kefil ve temessük" şeklinde geçmektedir. Vakıf paralarının zayi olmaması adına, vakıflar genellikle yerli tâcire finansman sağlarken; fakirlere, müflislere, misafirlere, müderrislere, sipahilere ve yeniçerilere borç verilmemesi gerektiğini şart koşmuşlardır. Ancak maddi imkânı çok iyi olmayanlardan, birden çok teminat alınarak onlara da finansman sağlandığı söylenebilir. (Akgündüz, 2013, s.233; Bektaş, 2017, s.41)

İstiğlâl sözleşmesinde kredi talep eden şahsın herhangi bir malı kira getirisi için zaten vakıfta olmasından dolayı kendisinden ayrıca bir teminat talep edilmezdi. Ancak bu durumla ilgili olarak bazı istisnalar görülmüş ve bazen teminat talep edilebilmiştir. (Akkaya, 2018, s.28)

İstiğlâl, dolaylı olarak teminat yöntemleri arasına girmektedir. Yani oluşabilecek bir riske karşı var olan bir malın teminat olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. (Bayındır, 1992, s.20-22; Akkaya, 2018, s.50-53)

Muamele yönteminde de neredeyse her işlemde teminat alınmıştır. Bu teminatlar; kefil, rehin ve temessük şeklinde olup Osmanlı belgelerinde de yer almaktadır. (Çam, 2014, s.48.) İşlem sırasında duruma göre bir veya birkaçı istenebilmiştir. Vakfiyelerde de teminatla ilgili "**Rehni kavi**" tabiri geçmektedir. Yani verilen kredi geri ödenemezse o krediyi karşılayacak miktarda alınan teminatın satılması durumu mümkündür. (Özcan, 2003, s.287-288; Koyunoğlu, 2014, s.63) **Kefil**, kendi zimmetini başkasının zimmetine ekleyen yani başkasının üzerine lazım gelen bir mütâlebeyi kendisi için iltizam eyleyen kimsedir. "**Kefil-i meli**": Para vakıflarında nakit kredi verilirken alınan teminatlardandır. Kefil olanların sayısı genelde tek kişidir. Bunlar genelde zengin ve nüfuzlu kişiler olmaktadır. Borcu karşılayabilecek imkânı olan birinin kefaletidir. Vâkıfın özel bir koşulu varsa, bu durumda kefil sayısı birden çok olabilmektedir.

Birden çok olan kefillerde, her kefil borcunun hem aslına hem de ribhine kefil olabilmekle beraber, toplam borcun kefiller arasında paylaştırıldığı da görülmüştür. (Özcan, 2003, s.287-288; Koyunoğlu, 2014, s.63) **Temessük:** Arapça'da tutunmak, sırtını dayamak anlamına denk gelir. Temessük ile anlamdaş olan tahvîl ve çoğunlukla son zamanlarda senet de kullanılmıştır. Alınan bir şey karşılığında verilen borç senedir. (Kütükoğlu, 2011, s.413-414)

6. SONUÇ

İhtiyaç sahiplerine yardım etmek, insanın fitratında olan bir duygudur. Her dönemde ve toplumda karşılığı ve bu karşılığın doğurduğu uygulamalar mevcuttur. İslam devletlerinde bu amaçla aynı ve nakdi yardımlar yapılmış; vakıf sistemi de bu paralelde gelişmiştir. Böylece varlıklı kesimler ya da durumu müsait olanlar, halka karşı dini ve hukuki deynlerini ödeme imkânı bulmuştur. Vakıfların devlet tarafından özerk tutulması ve bunun yanında oluşabilecek olan olumsuzluklara karşı denetimin sağlanması; bu müesseselerin kabul görmesi ve daimi olmasını sağlamıştır. Geçmişten gelen vakıf geleneğini gayrimenkul ve menkul malların yanına nukûd-ı mevkufe de eklenmiştir. Para vakıflarının Osmanlı Devletinden daha önceki İslam devletlerinde görülmemesi, bu kurumların Osmanlı döneminde ortaya çıktığını gösterir. Vakıfların işleyişi ve birçok özelliği resmi tüzük niteliğinde olan vakfiyenâmelerde açıkça belirtilmiştir. Para vakıflarında yapılan alışveriş işlemlerinde din, dil, ırk, cinsiyet farkı gözetilmemiş ve toplumsal bütünlük sağlanmıştır.

Para vakıflarını faizsiz bir finans sistemi oluşturmak için ekonomik sisteme entegre eden Osmanlı uleması, para vakıflarının borç verirken elde edeceği fazlalığın satım sözleşmesinden oluşmasını sağlamak suretiyle elde edeceği artı geliri meşrulaştırmıştır. Bunun için nakit işletme usulleri olan muâmele-i şeriye, bey' bi'l-istiğlâl ve ferağ bi'l-istiğlâl akitleri kullanılmıştır. (Kaya, 2007, s. 80) Bunun dışında iş ortaklıkları, mudarebe, taşınmazların kullanılması (icare) vb. işlemlerle de vakıflar için ek gelir elde edilmiştir. İslam'ın faize olan bakışı dolayısıyla nakit işletme usulleri için faizsiz sözleşmeler geliştirilmiştir. Toplumun finansmana olan ihtiyacını göz önünde bulunduran Osmanlı uleması, belli şartlar altında vakıfların borç vermesini mümkün kılmıştır. Bu şartların en başında, vakıfların alacakları ribh oranının %15'i geçmemesi gelmektedir.

Bu çerçevede para vakıflarının hiçbiri %15 ribh oranını geçmemiştir. Hatta bazı para vakıflarının %15 ribh alma imkânı varken, %10, %12 veya %12,5 oranında ribh belirledikleri de görülmüştür. Bu oranın geçildiği durumlar ise tefecilerde görülmüş; yüksek ribanın engellenmesi ve halkın maddi olarak herhangi bir olumsuzluk yaşamaması için fetvalar ve fermanlar yayımlanmıştır. Ayrıca gerçekleştirilen bu akidler kadı önünde düzenlendiğinden dolayı yapılan işlem resmiyet kazanmış; aksi durumda yapılan sözleşmelerin hukuken geçersiz olacağı ve bir olumsuzluk durumunda hak talep edilemeyeceği belirtilmiştir.

Bir başka şart ise borç veren para vakıflarının faize düşmemek adına mutlaka yukarıda bahsi geçen üç şekilden biri ile finansman sağlamaları şart koşulmuştur. Vakıfların finansman ihtiyacını gidermesi ile paraya ihtiyacı olan halkın tefecilerin eline düşmesi de engellenmiş olmaktadır. Her şeyi kaydedilen para vakıflarından borç alan halkın, mağdur olması imkânsızdır. Fakat tefeciler ile işlem yapanların hakkını savunacak bir merci bulunmamaktadır. Bu durum para vakıflarını daha bir vazgeçilmez kılmıştır. Para vakıflarının en önemli faaliyeti, halkın finansman ihtiyacını meşru yollardan karşılamaktır. Nihayetinde ise özellikle para vakıflarının işletim usullerinde yer alan riba düşüncesi ve bunun da İslam

dininde haram kılınmış olması, fikir birliğine varılamamasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Osmanlı döneminde bu yöntemlerle günümüz bankacılığının temelleri atılmış; hatta birkaç defa Osmanlı Devletinde banka kurma teşebbüsleri olmuştur. Para vakıflarında yapılan işlemlerin şer' en ve örf' en uygunluğu için dönemin din âlimlerinden fetvalar alınarak bu kurumların meşruiyeti ve aktif çalışması sağlanmıştır. Para vakıfları nukûddan elde edilen kâr sayesinde varlığını ve gelirinin devamlılığını sürdürmüş; elde ettiği nakit ile de din, dil, ırk ve cinsiyet ayırt etmeksizin tüm insanlığa hizmet üretmiştir. Bu vakıflardaki nemalandırma işlemleri üzerine yapılan tenkitler, vakfın işleyişini engellememiştir.

Ekseriyetle kadınlar tarafından kurulan vakıf kurumlarında yine kadınların önemli roller üstlendiği ve bu kadınların arasında gayrimüslimlerin de varlığı görülmektedir. Billhassa devlet tarafından da desteklenen bu müesseseler sayesinde nakdi paraya ihtiyaç duyan insanlar, ribahor denilen tefecilerin yıkıcı etkilerinden kurtulmuştur. Bu kişiler ihtiyaçlarını karşılarken bir yandan da küçük bütçelerle iktisadi teşebbüslerde bulunabilmiştir. Ayrıca büyük ölçekli vakıf kurumlarını oluşturmaya imkân olmayan ancak böyle bir niyete haiz olan kişiler de vakıflara para bağışında bulunarak dini arzularını tatmin edebilmiştir.

Para vakıfları bütçeleriyle borç para vererek manevi bir tatmin sağlamalarının yanında hayrî hedefler doğrultusunda çalışmalar yürüterek de bu manevi tatmine katkı sağlamıştır. Vakıflar aracılığıyla din hizmetlileri ve yoksullar maddi olarak desteklenirken; medrese, cami, mescit vd. hayır kurumlarının bakım ve onarımı da sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Belgeleri

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DVNSMHHM, 78, 1072.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DVNSMHHM, 78, 1997.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DVNSMHHM, 78, 2065.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TŞS, 1845, 3, 1, 2.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TŞS, 1845, 3, 1, 4.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TŞS, 1845, 3, 1, 5.

b) Yayınlanmış Eserler

- Akdağ, Mustafa. (1999). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*. 2.Cilt. Ankara: Barış Yayınları.
- Akel, Ahmet Sedat. (2019). "Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defferine Göre Eyüp Vakıfları (1219-1223)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet. (2013). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV Yayıncılık.
- Akkaya, Arif. Ocak (2018). "18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Apaydın, Hacı Yunus. (2000). "İne". ss.283-85 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.22. Ankara: TDV Yayınları.

- Apaydın, Hacı Yunus. (2001). "Karz". ss.520-25 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.24. İstanbul: TDV Yayınları.
- Aşar, Betül. (2011). "İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması". Yüksek Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aygün, Necmettin. (2002). "XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret". Basılmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bardakoğlu, Ali. (1992). "Bey'". ss.13-19 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.6. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. (1995). "Ferâğ". ss.351-54 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.12. Ankara: TDV Yayınları.
- Barkan, Ömer Lütfi. (1988). *Hüdavendigar Livası Tahrir Defteri*. 1.Cilt. Ankara: TTK. Yayınları.
- Bayındır, Abdülaziz. (1992). "Bey' bi'l Vefa". ss.20-22 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.6. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bektaş, İsmail. (Temmuz 2017). "Muhasebe Kayıtları Işığında 18.Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1971). *Hukuku İslamiye ve Istılahtı Fıkhîyye Kamusu*. 5.Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Buhârî, Sahih-i. (2008). *Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh*. Çev. Abdullah Durmuş, vd, 1.Cilt. İstanbul: Polen Yayıncılık.
- Bulut, Mehmet. (2014). "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*: 33-35.
- Cin, Halil vd. (1990). *Türk Hukuk Tarihi*. 2.Cilt. İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Çam, Mevlüt. (2014). "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*: 37-50.
- Çiftçi, Cafer. (2004). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Çizakça, Murat. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İlmi Neşriyat.
- Çizakça, Murat. (2019). "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar". *Vakıflar Der.*, 80. Yıl Özel Sayısı: 73-84.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. (2011). "Murâbaha". ss.148-52 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.31. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ercan, Yavuz. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayıncılık.
- Ergin, Hayri. (2006). "18. Yüzyıl Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gedikli, Fethi. (2012). "İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudarebe". *Osmanlı Hukuku: Makaleler*: 31-47.
- Gedikli, Fethi. (2012). "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Deniz Taşımacılığına Dair Bazı Hukuki Terimler ve Düzenlemeler". *Osmanlı Hukuku: Makaleler*: 115-238.
- Genç, Mehmet. (2014). "Vakıf ve İktisat". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*. 25-29.
- Günay, Hacı Mehmet. (2012). "Vakıf". ss.475-79 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.42. İstanbul: TDV Yayınları.

- Gürsoy, Çiğdem. (2015). "Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kallek, Cengiz. (2005). "Mudarebe". ss.359-863 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.30. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, Hayrettin. (2010). *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*. 2.Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kaya, Eyyüp Said vd. (2013). "Zimmet". ss.424-28 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.44. Ankara: TDV Yayınları.
- Kaya, Süleyman. (2007). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü. (2014). "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkinlikleri". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*: 51-63.
- Kurt, İsmail. (2015). *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2011). "Temessük". ss.413-14 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.40. Ankara: TDV Yayınları.
- Mutçalı, Serdar. (Aralık 1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Özcan, Tahsin. (2000). "İbn. Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi". *TDV. İslam Araştırmaları Dergisi*. 4(1): 31-41.
- Özcan, Tahsin. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2.Cilt. İstanbul: MEB Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (1993). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Şevket. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ricaut, Paul. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. yüzyıl)*. Çev. Halil İnalçık vd. Ankara: TTK.
- Turgut, Vedat. (2020). "Eski Dünya Düzeni'nden Yeni Dünya Düzeni'ne Vakıflar: Başlangıcından Cumhuriyete". *Vakıfbank Tarihi*, İstanbul: Vakıfbank Yayınları.
- Türkmenoğlu, Mehmet Ali. (2016). "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'iyeye Sicillerine Göre)". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Üner, Mehmet Emin. (2015). "Osmanlı Döneminde Urfa'da Hanımlar Tarafından Kurulmuş Vakıflar". Ed. Mustafa Öztürk vd. *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı*. 2. Cilt. Kayseri: Kardeşler Ofset.
- Yaşar, Havva Selcen. (2017). "XIX. Yüzyıl Uşak Para Vakıfları". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (2003). *XIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (2012). "Vakıf". ss.479-86 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.42. İstanbul: TDV Yayınları.